

Het individuele vreemdelingendossier: een unieke bron over migratie en migranten? Frank Caestecker en Lieselotte Luyckx. In Tallier A. (red.), "Grensgevallen. De vreemdelingenadministratie in België. Akten van de studiedag gehouden op 26 maart 2009". Brussel, Algemeen Rijksarchief, pp.15-28. ISBN 9789057462719 (Miscellanea archivistica studia 190)

De Belgische immigratiesamenleving verschijnt in de individuele vreemdelingendossiers opgemaakt door de vreemdelingenpolitie in twee gedaanten. Het vreemdelingendossier biedt een toegang tot zowel de immigranten zelf als tot de samenleving die ze opneemt. Centraal voor de samenleving in deze dossiers staat het vreemdelingenbeleid. Deze dossiers bieden de mogelijkheid het alledaagse vreemdelingenbeleid te observeren. De individuele dossiers geven ons de mogelijkheid beleidsprocessen te bestuderen die veel dieper gaan dan de studie van veranderende wetgeving en de administratieve structuren die dit overheidsbeleid horen uit te voeren. Het individuele vreemdelingendossier is vooral geëigend om inzicht te verwerven in het dynamische krachtenspel tussen diverse overheidsdiensten. Zo kan je bijvoorbeeld nagaan hoe beslissingen genomen in Brussel zich vertalen op het lokale vlak. De interactie tussen het centrale en lokale bestuursniveau ten einde het vreemdelingenbeleid werkbaar te maken, maar ook aan te passen aan lokale objectieven kan zo duidelijk worden. Ook de wijze waarop migranten zelf, maar ook allerhande externe tussenkomsten mee het beleid bepalen kan via de studie van deze dossiers gereconstrueerd worden.¹

p.16

Ook over migratie en migranten zelf kunnen deze dossiers belangrijke informatie bieden. In deze bijdrage belichten we de zwaktes en de sterktes van het vreemdelingendossier als observatiepunt over immigranten en hun nakomelingen.

1. Vreemdelingendossiers als een administratief spoor

Immigranten en hun nakomelingen fungeren prominent in deze dossiers en dit tot ze de Belgische nationaliteit aannemen. Het zijn evenwel niet hun dossiers. Het dossier was het administratief spoor van het beheer van de immigratie en de vreemdelingenbevolking. Het individueel vreemdelingendossier heeft weinig gelijkenis met een privaat archief dat een

---

¹ Voor het gebruik van individuele vreemdelingendossiers als historische bron om het vreemdelingenbeleid gedetailleerd te onderzoeken zie Dewhurst Lewis Mary. (2007). *The Boundaries of the Republic. Migrants Rights and the Limits of Universalism in France, 1918-1940*. Stanford: Stanford UP; Rünitz Lone. (2005). *Af hensyn til konsekvenserne, Danmark og flygtningespørgsmålet 1933-1939*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, zie ook Rünitz Lone. (2009) and *The Danish Immigration Authorities and the Issue of Rassenschande*. In Caestecker Frank and Bob Moore (ed.), *Refugees from Nazi Germany and the Liberal European States* (pp. 48-56). New York- Oxford: Berghahn Books.

immigrant zou kunnen aanleggen met het oog op het schrijven van zijn of haar biografie. De heugelijke gebeurtenissen in het leven van immigranten zoals geboortes en huwelijken zijn wel aanwezig met de officiële akten. Ook de sterfteakte is opgenomen. Gebeurtenissen die eigen zijn aan het immigrantenbestaan en ook een ritueel karakter kunnen hebben voor vreemdelingen zoals het verwerven van een permanente verblijfsvergunning of het aannemen van de Belgische nationaliteit zijn eveneens uitvoerig gedocumenteerd in deze dossiers. Tenslotte vertaalde ook het verhuizen binnen België zich telkens in een nieuw gemeentelijk aanmeldingsformulier.

Men blijft grotendeels in het ongewisse over het vroegere leven van de immigrant, alsook over diens beweegredenen en middelen om zijn of haar geboorteland te verlaten. Tevens werden nauwelijks gegevens opgenomen over de sociale, economische, culturele en politieke inburgering van de vreemdeling in de Belgische maatschappij, tenzij deze aan de marge van de maatschappij vertoefde. Elk dossier is een uiting van een pathologische, wantrouwige kijk op de buitenlandse populatie, eigen aan de Openbare Veiligheid. De dossiers van bijvoorbeeld buitenlandse werklozen, sekswerkers, criminelen, straatmuzikanten zijn beduidend beter gedocumenteerd dan dossiers van bijvoorbeeld studenten, succesvolle zakenmensen, huismoeders en operazangeressen.

De immigranten hadden weinig inspraak in het stofferen van deze dossiers. Het dossier bevat immers ook alle mogelijke misstappen van deze immigranten. Het opnemen van biografische gegevens in een vreemdelingendossier was geen neutrale operatie. Bepaalde aspecten uit de levenswandel van de immigrant werden geminimaliseerd of zelfs genegeerd, andere elementen dan weer buitensporig uitvergroot. De schaduwzijden van de biografie, althans vanuit het oogpunt van de openbare veiligheid zijn heel sterk aanwezig. Zo hield men systematisch alle veroordelingen bij die de vreemdeling tijdens zijn verblijf in België had opgelopen, inclusief parkeerboetes of boetes voor het laten loslopen van de hond in het park. Als gevolg van deze bureaucratische operatie is het individuele vreemdelingendossier geen reële biografie, maar eerder het spoor van een administratieve identiteit die de opdracht van de Openbare Veiligheid weerspiegelde. De autoriteiten keken immers op een heel selectieve wijze naar de migranten.

Het informatiegehalte van de dossiers nam beduidend toe in de loop van de 20ste eeuw daar het functioneren van de Openbare Veiligheid zich wijzigde. De Openbare Veiligheid splitste zich in twee directies: De Staatsveiligheid en de Vreemdelingenpolitie. Elke vreemdeling kreeg omwille van zijn buitenlandse nationaliteit nog steeds een persoonlijk dossier. Dit zijn de door het rijksarchief bewaarde dossiers die beheerd werden door de tweede directie van de Openbare Veiligheid, de Vreemdelingenpolitie. Het administratief voeden van de

individuele vreemdelingendossiers werd radicaal gewijzigd onder invloed van de regimewijziging die samenhang met het einde van de Grote Oorlog. Het internationale wantrouwen na de Eerste Wereldoorlog dat bezegeld werd met het herinvoeren van de grenscontrole, maar vooral de democratisering van de Belgische staat maakten dat de overheid haar definitie van ongewenstheid van buitenlanders heroriënteerde en vooral uitbreidde. Bij het uitstippelen van het vreemdelingenbeleid moest rekening gehouden worden met tot dan toe genegeerde private belangen, zoals die van arbeiders en kleine zelfstandigen, die nu tot staatsbelangen verwerden. Dit gedemocratiseerde staatsoptreden vond zijn uiting in een heel wat restrictiever vreemdelingenbeleid. De afschaffing van het vrij verkeer van personen eigen aan de liberale negentiende eeuw maakte dat na de Eerste Wereldoorlog het beheer van de vreemdelingenpolitie heel wat meer voeten in de aarde had en dan ook heel wat meer administratieve sporen naliet. De vreemdelingendossiers puilden uit van nieuw gecreëerde documenten: visa, arbeids- en tijdelijke verblijfsvergunningen vormden een continue voeding voor het persoonlijk vreemdelingendossier. Terwijl in de 19de eeuw de beroepsactiviteiten van buitenlanders in België enkel enkel via de vermelding van het beroep in de officiële akten van de burgerlijke stand gevolgd kunnen worden, kunnen de 20ste eeuwse arbeidskaarten en voor zelfstandigen de beroepskaarten veel duidelijker hun economische activiteit weergeven. Bij wijlen bevat het vreemdelingendossier de informatie die gepaard ging met de aanvraag voor de arbeids- of beroepskaart. De buitenlandse werknemers geven dan aan bij wie ze werken, welke hun functie is en hoeveel ze verdienen en deze informatie kan op regelmatige tijdstippen geactualiseerd worden. Zelfstandigen kunnen opgeven in welke branche ze werken en waar ze hun bedrijf en winkel hebben, wie ze tewerkstellen, hun zakencijfers enz. Op basis van deze informatie kan de economische positie van deze immigranten veel beter geplaatst worden. Ook over buitenlandse studenten werd de informatie in de vreemdelingendossiers in de loop der jaren sterk aangevuld. Op het einde van de 20ste eeuw vormen de studentendossiers in vergelijking met de dossier van de 19de eeuw een goudmijn. Naast de aanmeldingsdocumenten worden nu ook de sponsors die het studieverblijf mogelijk maken, de jaarlijkse studieresultaten en de voorafgaande opleidingen uitvoerig gedocumenteerd.²

2. Het zwijgen van de vreemdelingendossiers

Een negentiende-eeuwse politiek actieve immigrant die zijn biografie zou hebben willen schrijven zou ruim kunnen geput hebben uit zijn vreemdelingendossier. Vooral indien zijn of

---

² De Bock J. e.a., Het immigratie en het onderwijsbeleid in F.Caestecker en Andrea Rea, *Migreren voor een diploma. Studenten van buiten de Europese Unie in het Belgisch hoger onderwijs*, Leuven, Acco, p. 34-39, 99-103; Caestecker F., *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The Creation of Guest workers, Refugees and Illegal Aliens*, Berghahn, Oxford, 2000.

haarpolitieke activiteiten zich situeerden aan de marge van het traditionele politieke bedrijf en zo de achterdocht van de Openbare Veiligheid wekten, stijgt de informatiewaarde van het dossier. De Openbare Veiligheid had immers haar agenten en informanten binnen de kringen die als subversief werden beschouwd. Vergaderingen en manifestaties van deze als gevaarlijk gecatalogeerde kringen werden nauwgezet opgevolgd. Zelfs de privé-briefwisseling en publicaties van deze personen vonden soms hun neerslag in lijvige dossiers.³

p.19

De informatie over dergelijke politieke activisten in de dossiers aangelegd door de Vreemdelingenpolitie na de Eerste Wereldoorlog is veel geringer. Voor een klein aantal vreemdelingen, de potentieel politiek gevaarlijke buitenlanders, kon een tweede dossier aangelegd worden bij de Staatsveiligheid, de eerste directie van de Openbare Veiligheid. Deze dossiers volgden de staatsgevaarlijke activiteiten van Belgen en vreemdelingen. De archieven van de Staatsveiligheid werden vernietigd in de zomer van 1940.⁴ De opsplitsing van de Openbare Veiligheid in twee afdelingen, waarbij elk van hen een apart dossier kon aanleggen over vreemdelingen maakt dat de dossiers van de Vreemdelingenpolitie -de dossiers die bewaard bleven- heel wat minder politieke informatie bevatten. Bij wijlen vonden rapporten en informatie afkomstig van de Staatsveiligheid hun weg naar het vreemdelingendossier, maar dit gebeurde niet systematisch.

De bevoegdheid van de Vreemdelingenpolitie is bepalend voor wat er in de individuele vreemdelingendossiers terecht komt. Zo is de informatiewaarde van de dossiers zwak tijdens de beide wereldoorlogen. Duitsers die zich in België vestigden tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog hoorden niet als vreemdelingen beschouwd te worden en een vreemdelingendossier mocht dan ook niet aangemaakt worden. Zo kan men de Jodenvervolging in België niet analyseren met de centrale vreemdelingendossiers, alhoewel de Joden in België ongeveer allen van buitenlandse nationaliteit waren. De Duitse bezetter werkte niet via de centrale vreemdelingenpolitie, maar wel via de gemeentelijke administraties. In zijn studie over de vernietiging van het joodse economische leven in Luik baseert David Fraser zich dan ook op de gemeentelijke vreemdelingendossiers.⁵ Zo is de bevoegdheid van de dienst Vreemdelingenzaken bij de erkenning van vluchtelingen

³ Zie bijvoorbeeld Gofrind Vinciane (2007), *Les étudiantes comme migrantes? L'exemple des Russes à l'ULB de 1905 à 1914. Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, XXXVII, 3-4, pp.325-334.*

⁴ De dossiers na 1945 blijven bewaard bij de Staatsveiligheid. Van Doorslaer R. en Verhoeyen E. (1986). *L'Allemagne nazie, la police belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) - un aspect des relations belgo-allemandes. Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, nr. 1-2, p.116.*

⁵ Fraser David. (2008). *The fragility of law: constitutional patriotism and the Jews of Belgium, 1940-1945.* London: Routledge; Van Doorslaer Rudi (Ed.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen: Meulenhoff-Manteau.

bepalend voor de rijkdom van de informatie over de vluchtmotieven. Voor de Tweede Wereldoorlog is de dienst Vreemdelingenzaken de spil bij het erkenningsbeleid. Tot 1945 kan men in deze dossiers de reden van de vlucht naar België nog vinden, maar later wordt de erkenning van vluchtelingen in vergaande mate uitbesteed aan internationale organisaties (International Refugee Organization (IRO) en later High Commissariat for the Refugees (HCR)) wat maakt dat vele informatie het vreemdelingendossier niet meer bereikt. Het dossier beperkt zich dan tot een schriftelijke mededeling door de bevoegde internationale organisatie dat de betrokkene het vluchtelingenstatuut werd toegekend.⁶

3.De administratief onzichtbare vreemdelingen

De bruikbaarheid van deze individuele dossiers om de historische migratie-ervaring te reconstrueren is sterk afhankelijk van de betrouwbaarheid van de migratieregistratie. De betrouwbaarheid van de migratieregistratie blijkt, op basis van gegevens betreffende laattijdige registratie afhankelijk te zijn van de gepercipieerde vreemdheid of gevaarlijkheid van migranten. Uit onderzoek naar de laattijdige registratie van immigranten blijkt dat verwante migranten (o.a. grensbewoners) en vrouwelijke migranten langer ongeregistreerd bleven.⁷ De toenemende dichtheid van de staatscontrole maakt dat de registratie doorheen de tijd effectiever wordt. In de loop van de 19de eeuw worden mensen steeds sneller administratief gevat.

De gepercipieerde vreemdheid of gevaarlijkheid van migranten blijft een belangrijke factor in de mate waarin ze geregistreerd werden. Xenofobe agitatie heeft steeds geageerd rond de ontoereikende registratie van de vreemdelingenpopulatie. Deze agitatie, die een zogenaamd falende overheidscontrole over immigratie viseerde, bereikte een hoogtepunt in het onzekere politieke klimaat net voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De regering besloot toen een vreemdelingentelling te organiseren die het juiste aantal vreemdelingen dat in België verbleef, inclusief zij die zich onttrokken aan de overheidscontrole, moest bepalen. Met zware boetes achter de hand -niet alleen voor de vreemdelingen zelf, maar voor elke werkgever of verhuurder die een buitenlander niet meldde- werd overgegaan tot een vreemdelingentelling op 15 september 1939. Deze vreemdelingentelling van 1939 leverde 14.693 documentloze vreemdelingen op. Voor bijna de helft waren deze vreemdelingen zonder enig verblijfsdocument afkomstig uit de buurlanden Frankrijk, Nederland en

⁶ Caestecker Frank. (1992). *Vluchtelingenbeleid in de naoorlogse periode*. Brussel: VUBPress, 1992, pp.63-95.

⁷ Caestecker Frank. (in druk). Het Belgische management van immigratie: veranderende doelstellingen, resultaten en statistische presentaties (1840-2000) in I.Devos, T.Eggerickx, P.Servais, E.Vilquin (éds.), *Histoire de la population de la Belgique et de ses territoires*, Louvain-la-Neuve, Presses Universitaires de Louvain; Ongepubliceerd werkdocument F.Caestecker "Is onbekend onbemind, de laattijdige registratie van vreemdelingen door de Belgische overheid in de 19de eeuw. Casestudies".

Luxemburg.⁸ Deze documentloze burgers uit de buurlanden waren in de maatschappelijke discussie rond het gevaar dat uitging van documentloze immigratie nooit ter berde gekomen. Ongeregistreerd bleek niet altijd gevaarlijk.

Toch bleven ook “gevaarlijke” vreemdelingen onzichtbaar voor de Openbare Veiligheid. Paul Hornick, een Duits communistisch parlamentslid werd in de lente van 1935 naar België gestuurd om de leiding te nemen over de Abschnittsleitung Südwest. Duitse communisten die gevlucht waren naar België en Luxemburg moesten onder zijn leiding de illegale partijstructuren in de Duitse regio midden-Rijn ondersteunen. Deze communistische functionaris slaagde er blijkbaar in zich gedeisd te houden en uit het vizier van de Openbare Veiligheid te blijven. Blijkbaar verbleef Paul Hornick een jaar ongeregistreerd in Rixensart, waarna hij zich engageerde in de internationale brigades in de Spaanse burgeroorlog. Slechts in 1939, toen hij terugkeerde uit Spanje, werd hij geregistreerd door de Vreemdelingenpolitie.⁹ De administratief onzichtbare vreemdelingen dekt dus heel wat diverse ladingen en de onderzoeker hoort zich deze diverse dimensies van onzichtbaarheid te realiseren, diverse dimensies die ook de historische waarheden die men vindt in deze dossiers mede bepalen (zie verder).

p.22

4. De niet bewaarde vreemdelingendossiers en het probleem van selectie

De mate waarin de dossiers van de geregistreerde migratie bewaard gebleven zijn is ook belangrijk voor het evalueren van de waarde van deze reeks voor het historisch onderzoek. Vóór 1889, vóór het nummer 500.000, is slechts een klein aantal dossiers bewaard gebleven. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat van de 1322 dossiers geopend in 1884 er slechts een driehonderdtal overgebleven zijn. Bij de selectie van de dossiers van 1884 lijkt het dat vooral de dossiers van passanten -vreemdelingen die slechts kortstondig in België vertoefden- gesneuveld zijn.¹⁰ Zo maakten in een willekeurige steekproef van 1884 (n: 347) en 1904 (n:646) de kortverblijvers (minder dan 6 maanden) respectievelijk 7 en 21% uit. Het wieden van de passanten uit het archiefbestand leidt tot een éézijdige kijk op migratie als éénrichtingsverkeer. De terugkeer naar het geboorteland of het verder migreren komt in de overgebleven dossiers beduidend minder aan bod dan in de migratierealiteit. Een dergelijke

⁸ Caestecker Frank. (in druk). Immigratie(beleid) in België tijdens het interbellum, kansen benutte of gevaar weren? In J.Kok, K.Matthijs en J. Van Bavel (ed.), *Demografie in het interbellum*, Leuven, Acco.

⁹ Dossier Paul Hornick, ARA, Ministerie van Justitie, Vreemdelingenpolitie, individuele dossiers, A.236.185 en Herlemann B. (1982), *Die Emigration als Kampfposten*, Königstein im Taunus, Hain, p. 155. Desmet (2009). *Weil Belgien ein demokratisches Land ist. De Belgische staat versus de Duitse communistische emigratie, 1933-1940*. Gent, UGent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

¹⁰ Dit lopend onderzoek op basis van de vreemdelingendossiers van 1884 en 1904 vond een eerste vertaling in CAESTECKER (F.) & ROOBROUCK (T.), “De jacht op de Duitsers in het bevrijde België, 1918-1925. De beschuldiging van collectief verraad door de Belgische Duitsers en Duitse Belgen getoetst” in P-A. Tallier & P. NEFORS (ed.), “*En toen zwegen de kanonnen*”. Brussel, ter perse.

reductie van de migratie maakt dat belangrijke migratiefenomenen verdwijnen uit het blikveld van de historicus. Vanaf 1889 – de integrale bewaring van de vreemdelingendossiers – verschijnen in de dossierreeks plots veel meer jonge vrouwen die alleen naar België komen, veelal van kort over de grens, om er kortstondig als dienstbode te werken. Ook ongehuwde, zwangere vrouwen die kort in België verblijven duiken op. Uit de weinige documenten in deze dossiers blijkt dat ze kort na aankomst bevallen en waarschijnlijk hun kind afstaan; deze ongehuwde moeders kwamen naar België om in alle discretie een kind ter wereld te brengen. Bevallingsmigranten en vrouwelijke arbeidsmigranten van over de grens verdwijnen als geregistreerde historische fenomenen indien de passanten niet langer bewaard worden. Enkel een integrale bewaring van de vreemdelingendossiers kan deze kleine migratiestromen geregistreerd in dit bestand voor het nageslacht bewaren. Het belang van de vreemdelingendossiers voor het historisch-wetenschappelijk onderzoek wordt ook in het buitenland gerealiseerd. Zo werd in Nederland beslist om de vrij systematische vernietiging van persoonlijke vreemdelingendossiers opgemaakt door het Ministerie van Justitie te herzien. Het pleidooi voor een bredere bewaring vanuit historisch-wetenschappelijk standpunt leidde tot het integraal bewaren van die dossiers betreffende mensen die zich blijvend in Nederland hebben gevestigd. Men bleef overwegen de persoonlijke dossiers van passanten te vernietigen. Het onderscheid tussen passanten en gevestigde immigranten is, vanuit historisch-wetenschappelijk standpunt, een nationalistische keuze. De vestiging in het immigratieland is niet de finaliteit van migratie. Andere bestemmingen lonken en de migrant kan op zijn stappen terugkeren, beslissingen die bij een onderzoek naar migratie, maar ook naar vestiging niet mogen genegeerd worden. Enkel aandacht hebben voor zij die zich permanent vestigen in het immigratieland aborteert de historische migratie-ervaring, maar leidt ook tot een geamputeerde kijk op vestigingsprocessen. Het nationalistische van een dergelijke houding blijkt ook uit de verantwoording die men eraan geeft: “De dossiers bevatten de neerslag van de start van het Nederlandse burgerschap en kunnen van belang zijn bij de ontwikkeling van dit burgerschap en de identiteit van vreemdelingen en hun nakomelingen in relatie tot de Nederlandse samenleving. Voor bewijszoekende immigranten en hun nakomelingen vormt deze neerslag een onmisbare bron betreffende de aankomst in Nederland”.¹¹ Toch werd deze nationalistische oprisping in Nederland uiteindelijk aangevuld met een openheid naar de

---

¹¹ Tot 2000 werden slechts een vijfde van de dossiers bewaard i.e. alle zaken ‘met twijfel’, dossiers van politiek belangrijke figuren en afwijkingen van de normale procedure. Verslag van het ingevolge artikel 5, sub d., J^o2 archiefbesluit 1995, gevoerde driehoeksoverleg tussen het Ministerie van Justitie en de Rijksarchiefdienst met betrekking tot de selectie, zoals bedoeld in artikel 2, eerste lid van het archiefbesluit 1995, van archiefbescheiden van het Ministerie van justitie op het beleidsterrein toelating van vreemdelingen, 1945-1993. Den Haag, 2000, p.4. Met dank aan Paul Drossens om dit document ter onzer beschikking te stellen.

pluraliteit van bestemmingen van migratiestromingen door ook een a-selecte steekproef van de passanten te bewaren.

p.24

5. De neerslag van de historische waarheden in het vreemdelingendossier

Bij het gebruik van deze dossiers moet men de ontstaansgeschiedenis van deze bron steeds in het achterhoofd houden, want de sporen uit het verleden zijn er slechts omdat de archiefvormer ze, omwille van specifieke objectieven, heeft aangemaakt. De vreemdeling komt zelf nauwelijks aan het woord in de dossiers. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden, wanneer hem/haar bijvoorbeeld een uitwijzing boven het hoofd hing, drong hij/zij zich op in het dossier met een relaas van zijn wedervaren. Ook dit is geen objectief verslag, maar een verdedigingsstrategie van de vreemdeling, die zijn betoog afstemde op de verwachtingen van de Openbare Veiligheid omtrent een fatsoenlijk immigrant. Zelfs bij elk contact met de gemeentelijke administratie en de politiediensten kunnen de antwoorden van de vreemdeling voortspruiten uit wat hij of zij meent dat een fatsoenlijk immigrant hoort te beantwoorden.¹² Soms ziet men in het dossier de discussie tussen immigranten en de ambtenaren. De vreemdeling komt immers slechts indirect aan het woord. Zo kon bijvoorbeeld de nationaliteit van vreemdelingen inzet worden van een strijd voor het loket: vluchtelingen uit Oostenrijk drongen er in 1938 en 1939 op aan als (ex-)Oostenrijker te worden genoteerd, terwijl ambtenaren de juridische realiteit van de Anschluss aanvaardden. Zo werden joden uit Duitsland onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog hersteld in hun Duitse nationaliteit, een liberale hersteloperatie die weinig gesmaakt werd door deze joden, zeker aangezien ze zo gecatalogeerd werden als onderdanen van een vijandige staat.¹³ De grensverschuivingen in Oost-Europa na de Tweede Wereldoorlog wanneer de Baltische staten en Oekraïne ophouden te bestaan en de grenzen van Polen en andere zogenaamde Oostblokstaten naar het westen worden verschoven maakt dat de strijd om de inwoners van deze regio's zich ook afspeelde in de Belgische vreemdelingendossiers. Bij vele Balten en (Russische) Oekraïners wordt de Sovjetnationaliteit aangegeven, maar bij wijlen oefenden de betrokkenen zelf druk uit om deze opgedrongen nationaliteit niet te moeten dragen. Bij de aanmeldingsformulieren staat soms, naast de Sovjetnationaliteit de vermelding "verklaart statenloos te zijn"¹⁴ en soms wordt effectief op expliciete vraag van de betrokkene de vermelding op de

¹² Sayad, A. (1979). Qu'est-ce qu'un immigré? *Peuples-Méditerranée*, 7, 3-24 ; Sayad, A. (1995). Naturels et naturalisés. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 99, 26-35.

¹³ Zie hiervoor Archief Dienst Vreemdelingenzaken, individuele dossiers, dossier 2.176.060, 2.176.493, 2.176.495; ARA, Ministerie van Justitie, Vreemdelingenpolitie, individuele dossiers, A217500 en Caestecker, F. en Fraser, D. Can Jews still be German? (niet gepubliceerd werkdocument).

¹⁴ Niet altijd wrdpt de Sovjetnationaliteit vermeld, soms wordt vermeld "Russisch Oekraïner, verklaart statenloos te zijn". Archief Dienst Vreemdelingenzaken, individuele dossiers, dossiers 2.176060, 2.176493, 2.176495.

identiteitskaart gewijzigd. De verwarrende naoorlogse situatie waar de ingrijpende grensverschuivingen heel wat mensen burgers van een nieuwe staat maakten ziet men duidelijk in deze dossiers. Vooral bij de Russische Oekraïners was er heel wat twijfel, op de eerste plaats bij de betrokkenen zelf omtrent hun statuut. Waren ze Sovjetburgers of statenloos, ze wisten het niet en wat voor hen het interessantst was, was ook al niet duidelijk.¹⁵

Sinds het einde van de 19de eeuw werd bij de inschrijving aan elke vreemdeling gevraagd of hij of zij politiek vluchteling was. Deze informatie moest de Vreemdelingenpolitie behoeden voor het repatriëren van armlastige vluchtelingen naar het land waar ze vervolgd werden. De enige toegeving aan deze vreemdelingen die ongewenst waren, was dat ze grenskeuze kregen. In de Interbellum werd het vluchtelingenstatuut geformaliseerd en konden erkende vluchtelingen ook als ze bezitloos waren het verblijfsrecht verwerven. Met de massale vlucht uit nazi-Duitsland werd de procedure geformaliseerd: asielzoekers moesten bij hun aanmelding aan de grens of bij de gemeentelijke diensten een asielverzoek indienen. Politieke opposanten van de totalitaire regimes van het Interbellum werden veelal erkend als vluchtelingen. De massale komst van berooide Joodse vluchtelingen na de *Anschluss* (maart 1938) en de *Reichskristallnacht* (november 1938) maakte dat de asielprocedure onder zware druk stond. De jurisprudentie van de asielinstanties was de Joden in de regel het vluchtelingenstatuut te ontzeggen en politieke activisten wel te erkennen. De politie-commissaris van Anderlecht meende dan ook dat het geen zin had Joden een asielverzoek te laten indienen. Hij liet zijn administratie bij alle Joden uit nazi-Duitsland die in Anderlecht aankwamen stelselmatig noteren op de vraag bent u politiek vluchteling: "*non, a quitté l'Allemagne pour échapper aux représailles*". De Joodse vluchtelingen kregen de kans niet om zelf te antwoorden op deze vraag. In andere gemeenten is er veel minder een administratieve filter, waarbij je een veel gevarieerder patroon van antwoorden op deze vraag krijgt. Hieruit blijkt dat de Joodse vluchtelingen zelf zich niet altijd wensten te beroepen op hun vervolging om hun aanwezigheid in België te legitimeren.¹⁶ Ook na de Tweede Wereldoorlog is het antwoord op de vraag "bent u politiek vluchteling?" niet altijd een weergave van de sociale realiteit van de immigratie. Zo gaven Balten, Oekraïners en Polen die het Oostblok definitief de rug hadden toegekeerd bij aankomst niet altijd op dat ze vluchteling waren. Soms keerden ze later op hun uitspraak terug en vroegen ze alsnog om toch als vluchteling ingeschreven te worden zodat ze een asielverzoek konden indienen. Ze

¹⁵ Archief Dienst Vreemdelingenzaken, individuele dossiers, dossier 2.176060, 2.176493, 2.176495. Ook Oekraïners die in 1944 onder de Poolse soevereiniteit vielen drongen eind jaren veertig en in de jaren vijftig aan opdat hun Poolse nationaliteit vermeld zou worden in officiële documenten.

¹⁶ Caestecker F (2004). Onverbidde, maar ook clement. Het Belgische immigratiebeleid en de joodse vlucht uit nazi-Duitsland, maart 1938- augustus 1939. *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 13-14, p.131.

hadden aanvankelijk niet begrepen dat de vraag “bent u vluchteling” hun verblijfsmogelijkheden sterk beïnvloedde. Het vluchtelingenstatuut was ook een bescherming tegen een gedwongen terugkeer.¹⁷

p.27

Conclusie

Wij horen de beperkingen van deze bron, eigen aan alle politionele dossiers, te beseffen, maar dit mag ons de rijkdom van deze dossiers niet doen vergeten. Alleen al de biografische gegevens van deze vreemdelingen kunnen onderzoek een interessante stimulans geven.¹⁸ Immigranten verschijnen in deze bronnenreeks in al hun diversiteit. Mannen en vrouwen, zowel immigrerend in gezinsverband of alleen, zijn aanwezig. Passanten en vestigingsmigranten, maar ook terugkeerders en transitmigranten bevinden zich onder deze immigranten. De dossiers herbergen personen van alle klassen en standen: studenten, ondernemers, toeristen, dienstbodes, kunstenaars, mijnwerkers, sekswerkers en criminelen. Naast de uitdieping van de geschiedenis van migratie als onderwerp van politieke interventies, kan via deze dossiers ook migratie als sociaal fenomeen benaderd worden: migratiepatronen, partnerkeuze, fertiliteit, sociale mobiliteit etc. kunnen via deze dossiers gereconstrueerd worden.¹⁹

De individuele dossiers hebben een sterk potentieel voor het wetenschappelijk onderzoek, maar dit onderzoek is uiterst arbeidsintensief en vergt een doordachte aanpak opdat men de vruchten ervan zou kunnen plukken. Om uitspraken te kunnen doen die het individueel verhaal overstijgen hoort men een verantwoorde steekproef te nemen en de dossiers dan vanuit de vraagstelling van het onderzoek op een systematische en conceptueel onderbouwde wijze te benaderen.

¹⁷ Zo vroeg een “apatride d’origine russe” in 1949 om de vermelding op zijn identiteitskaart te wijzigen in “apatride réfugié russe”. Archief Dienst Vreemdelingenzaken, individuele dossiers, 2.278069.

¹⁸ Zie hiervoor bijvoorbeeld Steinberg, Maxime. (2007). *Otages de la terreur nazie. Le Bulgare Angheloff et son groupe de Partisans juifs Bruxelles, 1940-1943*. Brussel: VUBPress; Coudenys Wim. (2004). *Leven voor de Tsaar. Russische bannelingen, samenzweerders en collaborateurs in België*. Leuven: Davidsfonds; Desmet G. (2009). *Weil Belgien ein demokratisches Land ist. De Belgische staat versus de Duitse communistische emigratie, 1933-1940*. Gent, UGent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling); Verhoeyen E. (2008), Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het Belgisch hoofdstuk (1935-1939). *Brood en Rozen*, 4, pp.5-21; Meinen Insa. (2005). Face à la traque. Comment les Juifs furent arrêtés en Belgique (1942-1944). *Cahiers de la Mémoire contemporaine*, 6, 161-203 ; Rozenblum Thierry (in druk). *Une cité si ardente. Les Juifs de Liège sous l'Occupation (1940-1944)*. Bruxelles, Luc Pire.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld Rygiel Philippe. (2004). *Le bron grain et l'ivraie: l'Etat-Nation et les populations immigrés fin XIX-début XX siècle* (pp. 179-214). Paris: Presses de l'Ecole normale supérieure.

Voor het migratieonderzoek is het aangeraden ook minder politieel “besmet” archiefbestand zoals bedrijfsarchieven, diplomatieke archieven, privé-archieven ... aan te boren zodat de onderzoeker een bredere kijk kan krijgen op migratie en de immigranten. Ook transnationale bronnen die de ervaringen in de emigratie- en immigratieregio verbinden zijn hierbij van groot belang.

Onderzoek naar migratie heeft er baat bij, net zoals elk onderzoek dat sociale groepen centraal stelt die nauwelijks autonoom historisch materiaal achterlieten, beroep te doen op mondelinge geschiedenis. Eén van de gevaren van het werken met individuele dossiers is dat migranten gereduceerd worden tot geïsoleerde individuen. Een analyse op basis van individuele dossiers kan leiden tot een geatomiseerde kijk op de sociale realiteit. Het opgesloten zijn van elke vreemdeling in zijn individueel dossier maakt dat menselijke verbanden moeilijk te reconstrueren zijn en mondelinge geschiedenis kan deze sociale netwerken reconstrueren. Bij mondelinge geschiedenis horen de geïnterviewden de pluraliteit van de migratiegroep en van de migratie-ervaringen te weerspiegelen. Niet enkel de gevestigde (en (bepaalde) georganiseerde) immigranten horen betrokken te worden. Eenzijdige contacten geven de diversiteit van de historische ervaringen niet weer, maar beperken zich tot een politiek en ideologisch deel van de gemeenschap met specifieke migratie-ervaringen. Brede en diverse netwerken moeten aangesproken worden. Bij deze methodologie worden onderzoekers geconfronteerd met taal- en eventueel cultuurdrempels die een extra-inspanning vragen. Veelal beheersen de eerste generatie migranten, zowel mannen als vrouwen onvoldoende de lokale taal voor een diepte-interview. Openstaan voor een tweetalig interview biedt, naast een uiting van respect voor hun culturele achtergrond, de mogelijkheid de transnationale ervaring, tussen hier en daar, ook in het taalgebruik te herleven.